

КОНЦЕПЦІЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

CONCEPT OF SOMATIC HUMAN RIGHTS AND ITS GENERAL CHARACTERISTICS

Мустафасва С.М., студентка II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Дерев'янюк С.С., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

XXI століття ознаменувалося великою кількістю викликів для людини, суспільства та навіть держави загалом. Люди почали наголошувати на своїй унікальності й прагнути як до морального, так і до фізичного вдосконалення, до повного розпорядження собою, починаючи від думок і свободи слова, закінчуючи правом на смерть і зміну статі. Чи повинна людина прагнути більшого, ніж те, що вже надано їй природою, і чи справді повинні існувати права людини четвертого покоління?

У статті досліджуються актуальні та проблемні питання визнання й розвитку концепції соматичних прав людини з огляду на її складність і неоднозначність. Розглядається історичний генезис розвитку тілесних прав людини від початку існування цивілізації й до сьогодення. Автори надають загальну характеристику основним і найбільш дискусійним соматичним правам людини, таким як право на життя й розпорядження ним, що включає питання суїциду та евтаназії; репродуктивні права людини, які пов'язані з штучним заплідненням, аборт, стерилізацією; право людини щодо її органів і тканин, тобто право бути донором чи реципієнтом, заповідати свої органи чи тканини. Позиції авторів щодо ключових питань теми підтверджуються думками відомих науковців, що внесли значний вклад у формування сталих ознак, характеристик, суджень з приводу соматичних прав людини.

У статті наводяться рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються права людини на розпорядження власним тілом, надається перелік важливих міжнародних нормативно-правових актів, а також висловлюються позиції щодо можливої її імплементації в законодавство України. Соматичні права як правова доктрина досліджуються з погляду моралі, правових норм і церковних догм. Надаються відповіді на низку важливих запитань, серед яких такі: «Чи потрібно надавати такі права людям з огляду на дотягнутий рівень науко-технічного прогресу?», «Які правові механізми необхідні для врегулювання питання соматичних прав людини?»

Ключові слова: соматичні права людини, право на смерть, евтаназія, аборт, трансплантація органів.

The twenty-first century was marked by a large number of calls for the person, society and even the state as a whole. People began focusing on their uniqueness and strive both to moral and physical perfection, to the disposal itself, from the thoughts and freedom of speech to the right to death, and the sex change.

Should man strive for more than what is already given to him by nature and should really human rights of the fourth generation?

The article examines the topical and problematic issues of recognition and development of the concept of the somatic rights of a person, given its complexity and ambiguity. Discusses the historical genesis of the bodily development of human rights from the beginning of civilization to the present days. The authors give a general characterization of the main and the most debated somatic human rights such as the right to life and disposal that includes the issues of suicide and euthanasia; reproductive human rights that are associated with artificial insemination, abortion, sterilization; human rights with respect to his organs and tissues, i.e. the right to be a donor or recipient, to bequeath their organs or tissue. The position of the authors on the key issues of the topic are confirmed by the statements of famous scientists who have made significant contributions in the formation of stable traits, characteristics, opinions about somatic human rights.

The article presents the decisions of the European Court of Human Rights concerning the right to dispose of his body, provided a list of important international legal acts, as well as expressed the position concerning its possible implementation in the legislation of Ukraine. Somatic rights as a legal doctrine studied from the point of view of morality, law and Church dogma. A number of important questions are answered, including: "Should such rights be granted to people in view of the technological progress which was achieved?", "Which legal mechanisms are needed to regulate the issue of somatic human rights?"

Key words: somatic human rights, right to death, euthanasia, abortion, organ transplantation.

В умовах науково-технічного прогресу, розвитку генної інженерії, медицини та біомедицини людська цивілізація розвивається стрімкими темпами, а тому виникає необхідність приведення нормативно-правової бази у відповідність до тих реалій, які склалися у світі.

З ХХ ст. розпочався небачений раніше стрибок у розвитку людської цивілізації, що не могло не позначитися й на самій людині та на її правах. Раніше людина змінювала світ навколо себе, але порівняно нещодавно вона отримала можливість змінювати себе, точніше, свою фізичну субстанцію – тіло. Оскільки право – один із найважливіших соціальних регуляторів, то перед ним постав виклик – соматичні права й безліч питань. Зважаючи на можливі негативні наслідки, чи є доцільним надання таких прав людям? Які механізми потрібно створити для реалізації соматичних прав?

Соматичні права досліджено в працях таких науковців, як І.В. Гончаров, В.І. Крусс, С.Л. Поцелуєв, Ю.Д. Кокамбо, М.О. Медведєва, Е.М. Нестєрова, А.О. Дутко, М.Р. Заболотна, А.С. Шалиганова, М.О. Лаврик, О.Р. Шишка та ін.

Соматичні права – це зовсім не новела для юридичної науки. Якщо звернутися до історичних правових актів, то можна побачити, що, наприклад, у Руській Правді вже

велася мова про тілесні покарання. В Англії пішли ще далі: на початку XVII ст. в англійському законодавстві визначалася вартість людського тіла і його органів. Натепер законодавець став приділяти ще більше уваги соматичним прав і всьому, що з ними пов'язано, але, на жаль, не настільки, наскільки хотілося б. Зокрема, чим більше людство еволюціонує й розвивається, тим більше виникає конфліктів між наукою й мораллю. Якщо для науки цілком нормально займатися трансплантацією людських органів, а також допустимо їх клонування, то морально-етичні міркування гальмують еволюцію й не дають законодавцю приймати відповідні закони.

Варто зазначити, що у світі натепер діє досить багато правових актів щодо регулювання соматичних прав. Зокрема, особливим документом у цій галузі можна вважати Конвенцію про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини, яку прийняла Рада Європи в 1997 р.

У цій Конвенції прописані основні положення біотехнологічної галузі, наприклад, право на визнання переважання інтересів і благ окремої людини над інтересами суспільства або науки. Конвенція передбачає участь і держав, що не входять до Ради Європи.

Питаннями міжнародного правового регулювання окремих категорій соматичних прав переважно займається Організація Об'єднаних Націй у силу її універсального характеру. Так, Економічна й соціальна рада ООН (ЕКОСОП) прийняла Резолюцію «Генетична конфіденційність і недискримінація» 2001/39 від 26 липня 2004 року, Комісія з прав людини ООН ухвалила Резолюцію «Права людини і біоетика» 2003/69 від 25 квітня 2003 року. 6-й комітет (юридичний) Генеральної Асамблеї ООН із 2001 р. протягом чотирьох років обговорював проєкт міжнародної конвенції ООН проти клонування людини. У результаті гострих розбіжностей і відсутності консенсусу з принципових питань Комітет був змушений підготувати не конвенцію як імперативний документ, а Декларацію ООН про клонування людини, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році [1].

Права людини, що передбачають можливість розпоряджатися своїм тілом, змінювати свою тілесну субстанцію й мають суто особистий характер, пропонують визначити як соматичні (від грец. soma – тіло). Цей термін зобов'язаний своєю появою в пострадянській юридичній науці В.І. Круусу. Він визначає соматичні права як «групу таких, які ґрунтуються на фундаментальній світоглядній упевненості в «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» й навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму та розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами» [2].

Існують різні підходи до розуміння виникнення та генезису соматичних прав. Хтось вважає, що «поява кожного нового покоління прав людини зумовлена певними установчими змінами в суспільстві, зміною світоглядних установок». Інші переконані, що «соматичні права – частина природних прав, при цьому в системі соматичних прав право на життя й право на смерть є центральними» [3].

Важко сказати, яка точка зору є правильною, але ніхто не буде заперечувати, що деякі соматичні права або їх реалізація стали можливими завдяки досягненням медицини, науково-технічного прогресу, зміні громадської психології, певній корекції морально-етичних норм [4].

Завжди є небезпека того, що в гонитві за науково-технічним прогресом людство може втратити себе. Відповідно, дуже складно зрозуміти оптимізм низки авторів, які вважають, що в сучасному світі в кожного «з'явилася реальна можливість не тільки покращити світ навколо себе, а й змінити весь людський рід». Крім того, удосконалення людського тіла може призвести до небаченої раніше нерівності, адже доступно це буде більшою мірою багатим людям. Навіть та прірва, яка стояла між людиною розумною та неандертальцем, здаватиметься нічим, порівняно з можливостями тих людей, які відчують на собі всі переваги та недоліки «оновленого» організму, і звичайними людьми. Це одна з причин, через яку законодавче визнання та закріплення соматичних прав людини є небезпечним.

Під час вивчення й аналізу цього досить делікатного питання – про соматичні (тілесні) права людини – не можна обійтися позицією тільки науки, також необхідно враховувати позицію Церкви. Із цілком зрозумілих причин православна церква не поділяє такого прогресу людства й не підтримує людей, що прагнуть добровільно піти із життя, змінити стать, зробити аборт тощо. Усі ці дії йдуть у розріз із православними догмами. Для підтвердження цієї тези доцільним буде процитувати слова М.О. Медведєвої, яка в одній із праць стверджує: «Під впливом різноманітних факторів, у тому числі комерційних, сучасне міжнародне право починає відходити від християнських цінностей і, маючи в багатьох випадках переважаючий вплив на національні системи права, нав'язувати моделі суспільних відносин, не прийнятні для багатьох індивідуумів, зокрема християн, чи суспільств. Мова йде про позитивне ставлення або байдужість, індивідуальність до таких деструктивних практик, що руйнують особистість, сім'ю, суспільство, державу, як

аборти, сурогатне материнство, зміна статі, одностатеві союзи, евтаназія, клонування, генетичні модифікації, дослідження над людськими ембріонами тощо» [5].

Безперечно, для особи, яка має певну систему цінностей, що побудована на вірі в Бога, закріплення в нормативно-правових актах соматичних прав людини є недопустимим і таким, що порушує засади існування суспільства, які склалися тисячоліттями. Але ми не можемо погодитися з такою думкою, адже вже протягом багатьох років деякі з тих «деструктивних практик», про які говорить науковець, є частиною людського буття й у розвинених ліберальних країнах сприймаються як норма (аборти, сурогатне материнство, одностатеві союзи). На нашу думку, М.О. Медведєва має рацію стосовно того, що розроблення та застосування концепції прав людини необхідно узгоджувати з мораллю, адже, як відомо, право ґрунтується на тих цінностях, що нею закладені. Але міжнародне право, як і національне (в більшості), відходить від концепції прав людини, що закладені в людину Богом, адже хоча Біблію й називають «вічною книгою», та вона, на наш погляд, не пристосована до нових умов людського життя, що диктуються науково-технічним прогресом.

Особливими характеристиками соматичних прав є:

1. Специфічний характер об'єкта цих прав – тіло людини.
2. Природна залежність від знань біології, генетики, медицини, техніки.
3. Неоднозначне ставлення з боку релігії, моралі, етики, політики.
5. Нерозривний зв'язок з основними конституційними правами людини в силу особливого зв'язку з особистими (природними правами) і відособленість як самостійної групи прав людини.
6. Винятковість за своїми правовими наслідками в процесі й результаті їх реалізації.
7. Ступінь їх визнання та реалізації відображає рівень розвитку держави й суспільства загалом [6].

Ці ознаки дають змогу говорити про соматичні права як самостійну правову категорію, що відповідає сучасним інтересам особистості та її потребам.

Вичерпний перелік соматичних потреб людини й заснованих на них соматичних прав уявити досить складно, тому буде доцільно розглянути ті з них, які є найбільш дискусійними та неоднозначними.

Право на смерть як найбільш радикальна категорія соматичних прав людини, правомочність, після реалізації якої звернення до інших прав не має сенсу. Доктринальне визначення цього права дав А.А. Малиновський: це можливість (свобода) людини свідомо й добровільно в обраний момент часу піти із життя обраним і доступним їй способом. Існують два основні способи реалізації права на смерть [7]. Як правило, до них зараховують суїцид та евтаназію. В Україні евтаназія не дозволена. Незважаючи на це, цю норму не перестануть обговорювати, оскільки ця проблема завжди була предметом багатьох дискусій.

У зазначеному контексті цікавим є світовий досвід, який підводить нас до того, що більшість розвинених держав давно легалізувала цей інститут. Під час вирішення питання про наявність у громадян соматичних прав саме право на евтаназію постає на перше місце як відповідне виділення з принципу, проголошеного Конституцією України, – право кожного на гідне життя. Варто дослухатися до думки низки авторів, які справедливо зазначають, що заборона державою евтаназії для осіб, які смертельно хворі та які змушені у зв'язку з цим відчувати щоденні муки болю, що не заглушаються навіть сильнішими препаратами, – це свого роду катування, застосоване до них з боку держави. У цьому й полягає насамперед проблема реалізації цього роду прав. У теорії вони начебто є, а на практиці – немає. Наше законодавство не передбачає для інкурабельних хворих можливості повноцінно реалізувати свої конституційні права, зокрема право на евтаназію, що не просто порушує їхні права, а й несе для них моральні та фізичні страждання.

Із цього приводу цікавою є позиція Європейського суду з прав людини, адже він зазначає, що наявність у ст. 2 Європейської конвенції негативного аспекту – права на смерть, виглядає несумісною з духом фундаментального принципу захисту життя людини [8]. З іншого боку, говорячи про держави, у яких право на евтаназію легалізовано, він не бачить порушення права на життя, аргументуючи свою позицію, зокрема, ст. 8 Європейської конвенції з прав людини про свободу приватного та сімейного життя.

У процесі дослідження обраної теми на окрему увагу заслуговує питання репродуктивних прав людини (позитивного характеру – штучне запліднення, та негативного – аборт, стерилізація тощо), адже воно породжує багато складних релігійних, етичних і правових дискусій. Натепер указані явища набули надзвичайного поширення по всьому світу, а тому виникає потреба належної їх правової регламентації. Сфера репродуктивної діяльності людини стосується її приватного життя, невтручання в яке гарантується Конституцією України, нормами міжнародно-правових актів. Зміст конституційного права на недоторканність особистого й сімейного життя дуже динамічний. Він постійно змінюється, а отже, з розвитком правовідносин, що виникають під час здійснення репродуктивних прав, до приватного життя людини, крім інших аспектів, варто зарахувати можливість вільно приймати рішення під час здійснення репродуктивної діяльності, реалізуючи так право на свободу репродуктивного вибору [9].

Ще одним із елементів соматичних прав людини є право людини щодо її органів і тканин, зокрема це стосується трансплантології та проблем, що пов'язані з правом людини на своє тіло навіть після смерті. Трансплантація – спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту й спрямований на відновлення здоров'я людини [10]. Варто відзначити, що навіть позиція Церкви стосовно цього питання роздвоїлася. Частина священнослужителів вважає, що трансплантація органів, тканин і клітин людини суперечить Божому вченню, а тому не повинна існувати. Противники цієї позиції, зокрема Сергій Філімонов – голова Товариства православних лікарів Санкт-Петербургу, переконані, що бажання людини пожертвувати частиною свого тіла для порятунку життя ближнього – це справді християнський вчинок, він відбувається за прикладом Ісуса Христа, який прийшов у цей світ, щоб добровільно принести себе в жертву, віддати свою плоть і кров для порятунку світу. А тому всі християни покликані жити за прикладом Спасителя й жертвувати собою заради інших. Незважаючи на відсутність консенсусу стосовно визначеного права, законодавство більшості країн світу визнає існування права на трансплантацію та встановлює механізми для його реалізації.

Ще донедавна стаття визначалася під час народження, але розвиток медицини та біології надали людині здатність самій обирати, до якого гендеру вона належить. Визнання права на гендерну ідентичність відбулося як на міжнародному (Рекомендація ПАРЄ «Про становище транссексуалів»), так і національному (ст. 51 Основ законодавства про охорону здоров'я) рівнях. Отже, під правом на гендерну ідентичність пропонуємо розуміти надану особі міру можливої поведінки, що полягає в можливості самовизначення як представника певної статі, учинення певних дій відповідно до власної гендерної ідентичності щодо зміни біологічної та (або) соціальної статі, а також у можливості уповноваженої особи вимагати від інших утримуватися від дій, які порушують це право [11].

Згідно з теорією еволюції, ще 70 тисяч років тому людина розумна була незначною й далеко не головною істотою на Землі. За цей довгий період часу вона була вимушена вдосконалюватися та набувати нових «характеристик», які були запорукою її виживання. Але сьогодні, незважаючи на всі зусилля й досягнення, ми не можемо вийти за межі, що встановлені біологією. Чи все ж такі можемо?

У 2000 році Едуардо Кац вирішив змінити генетичний матеріал кролика, із цією метою він звернувся до французької лабораторії й запропонував винагороду за створення кролика, що світиться. Щоб реалізувати цей задум, біологи взяли ембріон звичайного кролика й додали до нього ДНК зеленої медузи, що світиться. У результаті отримали кролицю, що світилася зеленим кольором. Альба, як її назвали, є свідченням вражаючого потенціалу людства у сфері вдосконалення людського геному, який стримується у зв'язку з релігійними, етичними та моральними переконаннями. Складно уявити, яких висот ми могли б досягти, якби не існувало жодних обмежень для модернізації нашої тілесної субстанції. Але водночас заборона в цій сфері необхідна, щоб ми змогли залишатися людьми.

Отже, соматичні права не є явищем із майбутнього, значна їх частка вже стала невід'ємною частиною людського буття. На цьому етапі людського розвитку, коли науково-технічний прогрес ще не досяг того рівня, за якого було б можливим без жодного ризику проводити дослідження на людині чи ембріоні, модернізувати наше тіло та змінювати людський геном, заборона таких дій є виправданою, адже людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Проте найбільшою перепорою на шляху розвитку біоінженерії та прогресу все ж такі залишається релігія й мораль, а тому, доки населення не буде готове до таких неоднозначних змін, обмеження на їх здійснення повинні існувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаров И.В. Соматические права: вопросы юридического признания и практика реализации. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 2(46). С. 23–27.
2. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43.
3. Поцелуев Е.Л., Данилова Е.С. Понятие и виды личностных (соматических) прав человека. *Наука. Общество. Государство*. 2015. Т. 3. № 1. С. 124–133.
4. Кокамбо Ю.Д. Соматические права человека как новое поколение прав личности. *Вестник Амурского государственного университета*. 2015. № 68. С. 82–85.
5. Медведева М.О. Міжнародне право та християнські цінності у сфері прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. № 127. С. 73–81.
6. Нестерова Е.М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 7. С. 82–86.
7. Малиновский А. Имеет ли человек право на смерть? *Российская юстиция*. 2002. № 8. С. 54–55.
8. Федорова А. Сучасні тенденції правового регулювання евтаназії у світлі ст. 2 Європейської конвенції з прав людини. *Український часопис міжнародного права*. 2004. № 4. С. 6–13.
9. Дутко А.О., Заболотна М.Р. Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття та класифікація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 82–90.
10. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини : Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (дата звернення: 24.03.2020).
11. Шалиганова А.С. Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність. *Право і безпека*. 2011. № 3. С. 274–279.